

ELSŐ NAGYÁRIA

Helyszín: a gundelsbeimi Horneck kastély díszterme. Bergel karosszékekben ül. A háttérben befalazott kandalló stukkódíszze.

Zenészcsaládból származom. Édesapám zenetanár volt, és kiváló hegedűs. Öt évvel fiatalabb öcsém karmester lett, egyik nagynéném pedig koncertzongorista volt. Hangszerek között nőttem fel. Rendszeres zenei oktatásunk már kisgyermek korunkban elkezdődött, a házban fellelhető összes hangszert birtokunkba vehettük: a hegedűt, a zongorát, a fuvolát. Én később, apám kívánságára áttértem a csellózásra. Hárman voltunk testvérek, és hiányzott a csellós egy vonósnégyeshez. Így hát meg kellett tanulnom csellózni. Viszonylag könnyen ment a tanulás. A zene életem egyik alappillére. Olyan egzisztenciális dimenzió, amely nélkül léteemet el sem tudnám képzelni.

Később, különleges politikai körülmények miatt – tegyem hozzá, szerencsémre – arra kényszerültem, hogy évekig hivatásos zenészként működjem egy „zenei színház” első csellistájaként.

Öcsém a zenekonzervatóriumban tanult. Később én is ide iratkoztam be. Két szemeszter után az egyetem titká-

ságán valaki felfedezte, hogy dossziémban van egy irat, amely szerint „politikailag tisztátalan” vagyok. Azonnal eltávolítottak a konzervatóriumból. Ha továbbtanulhattam volna, bizonyára zenész lett volna belőlem.

De a zene a továbbiakban is életem egyik fő összetevője maradt. Ha öcsém hazajött vakációzni, azonnal összeültünk zenélni, persze sokkal magasabb szinten, mint gyerekkorunkban. Később öcsém kollégáival, akik szintén kitűnő hangszeresek voltak, zenekart szerveztünk. Több nyilvános koncerten is felléptünk. Akkori foglalkozásom mellett, öcsém kívánságára, több ízben időt kellett szakítanom a közös fellelésekre. Később, amikor már keményen kellett dolgoznom, ezek az alkalmak sajnos megszűntek. De valahányszor öcsém hazatért valamelyik turnéjáról, New Yorkból, Tokióból vagy Fokvárosból, első dolgunk az volt, hogy vettük a hangszereinket, és leültünk zenélni. Mindegy, hogy éppen milyen hangszer volt kéznél.

Zene nélkül elképzelhetetlen lenne az életem. Igaz, már nem zenészként, hanem a zene élvezetébe elmerülő, koncertekre járó, szimfonikus hanglemezeket és cédéket gyűjtő hallgatóként. Ha észak-olaszországi házamban tartózkodom, ahol nincsen televízió, telefon és rádió, egész nap a fiatalkoromban játszott zene vesz körül.

Azt is mondhatnám, hogy a zene írói tevékenységem ellentétje, pontosabban nyugvópontja. Írói józanságom

emocionális kiegyenlítője. A többrészes zenehallgatás alatt teljesen átadom magam a zenének. Legmélyebben természetesen akkor, ha mindebbe személyes élmény is vegyül. Vagyis ha öcsém koncertjeinek lemez- vagy cédé-felvételeit hallgatom. Ő például előadta Brahms összes szimfóniáját, s még ma sem ismerem karmestert, aki nála szebben értelmezné ezt a csodálatos zenét. Persze véleményembe nemcsak a művészi, de a személyes élmény is belejátszik.

A zene mindennapjaim fontos összetevője. Egyik esszémben meg is írtam, hogy én a nagy szimfóniákat, Beethoven, Bruckner és mások műveit, nagylélegzetű, zenei hangokkal elmesélt óriás-eposzoknak tekintem. A szimfóniák tulajdonképpen nagyszerűen elmesélt – nem regények! – eposzok. Zenében elmesélt történetek. Nem véletlenül nevezzük őket németül *Tondichtung*-nak, vagyis hangköltészetnek. Bruckner, Wagner vagy Liszt zenéje számomra nem más, mint zenei hangokba foglalt ősi, archaikus mese.

Zenész testvérem egyszer egy interjúban azt mondta, hogy számára – függetlenül attól, hogy zenekart vezényel-e, vagy maga ül a zongoránál – a zenélés olyan, akár az istentisztelet. Tehát a zenélésnek valamiképpen vallási vonatkozásai is vannak.

A diktatúrák félnek az eredeti, a fenséges zenétől. Mert a zene csodás erővel hat az emberekre. Felkavarja a

lelket, hatóságilag ellenőrizhetetlenné varázsolja az érzelmeiket. És ezt egyetlen diktatúra sem képes elviselni. Mert a diktatúrák mindent ellenőrizni akarnak, még az egyének magánéletét is.

Zenei műveket diktatúrák ellen is írtak. Egy részük pompás sikert aratott. Gondoljunk csak Sosztakovics műveire. Szerencsére Sztálin képtelen volt értelmezni e nagyszerű zeneszerző műveit, s így sohasem tudta meg, hogy a zseniális zenész tulajdonképpen az ő uralma ellen lázít.

Vajon miért félnek a diktatúrák a zenétől? Hát azért, mert a diktatúrák mindeneelőtt a félelemre alapoznak, a félelemből élnek. Ez a borzasztó bennük. A kiegyensúlyozott, önmagában bízó embernek, személyiségnek, vagy társadalmi alakulatnak, kormányzati formának nincsen szüksége diktatórikus, erőszakos eszközökre. Erőszakot mindig csak az alkalmaz, aki fél. Állítom, hogy a diktatúrákat – a múlt században alkalmam volt kettőt személyesen is megismerni – messzemenően a félelem határozza meg. Pszichológiai szempontból mindig erre az alapfélelemre lehet visszavezetni az általuk elkövetett borzalmakat.

Természetesen a zene szabadabb, mint az irodalom vagy a festészet, mert ez utóbbiak tematikailag a látványhoz vannak kötve. A festőnek elő lehet írni, hogy egy, a diktatúrának tetsző témát fessen meg, az írónak, hogy ide-

ológiailag „helyes” témákról írjon. A diktatúrákban mindig is az írónak a legnehezebb, mert neki kell nevére neveznie a dolgokat. A diktatúrák zenétől való félelme a zenének érzelmeiket felkavaró, felbujtó erejére vezethető vissza. Gondoljunk csak a *Marseillaise*-re. Egy forradalmi eszméktől fellelkesült hadnagy írta. Hamarosan tömegek énekelték Európa-szerte. Méltán került be a történelembe.

A zene és diktatúra viszonyának kapcsán eszembe jut egy hiteles történet. Egy Karácsonyestén történt. Abban a diktatúrában tilos volt Karácsonyt ünnepelni. Minket, zenészeket, ezen az estén – vagyis amikor minden keresztény ember a családjával ünnepel – berendeltek egy „gála-előadásra”. Persze ez egyikünknek sem tetszett. Vagy ötvenen voltunk zenészek, férfiak és nők, vegyesen. Mindannyian morcosan, rossz kedvvel jelentünk meg a zenekari árokban, s dühünket nem is nagyon rejtettük véka alá. Arra az előadásra természetesen nem telt meg a ház: a nézők otthon ünnepelték a Karácsonyt, jó keresztényekként, dacolva a vallásokat üldöző diktatúrával. A rendezők kétségbeesésükben az utolsó pillanatban katonákkal töltötték meg a nézőteret. Vagyis ott volt félszáznyi, odaparancsolt pártfunkcionárius, a családjával egyetemben, és ezek a szerencsétlen bakák, akiket, ahelyett, hogy hazaengedtek volna az ünnepekre, kiharancsoltak „kulturát élvezni”. Persze a pártfunkcionáriusok is legszí-

vesebben otthon karácsonyoztak volna, de jövőjükre való tekintettel jobbnak látták az Opera gála-előadásán feszíteni. Igen, ez a szégyentelen, kettős morál is a diktatúrák perverz vonásai közé tartozik! Hogy olyan emberek szolgálják ki, akik nem is hisznek bennük. De szolgálnak, galád módon szolgálnak, brutálisan és bestiálisan!

Szóval nagy nehezen megtelt a terem. Lehár Ferenc *Csárdáskirálynője* volt programon. Nem lévén más választásunk, nekiveselkedtünk. Ebben az operettben van egy igényesebb nagyária. A tenornak vagy a szopránnak – már nem emlékszem, hogy melyiknek – a zeneszerző ilyenkor néhány percnyi zenekari bevezetővel lehetőséget teremt, hogy felkészüljön a produkcióra. Éppen ezt az átkötést játszottuk, amikor mihaszna, de kiváló első hegedűsünknek, Toddynak, eszébe jutott, hogy a lélegzetvételnél időben hangszerének E-húrján, vagyis egészen vékonyan, elcincogja az *Ob, Tannenbaum, ob, Tannenbaum...* kezdetű karácsonyi dalocskát. A karmester csúful ránézett, de tovább kellett vezényelnie az előadást. Mi persze azonnal vettük a lapot, és a következő szünetnél – énekesünk éppen egy mély lélegzetvétellel volt elfoglalva – Toddyhoz társulva folytattuk az egész világon ismeretes éneket. A végén – fittyet hányva az áriára – már az egész zenekar a *Tannenbaumot* játszotta. A teremnyi katona és pártfunkcionárius pedig lelkesen tapsolt. A lélegzet után kapkodó

karmestert a guta környékezte, de hát nem volt mit tennie. Íme, a törekeny koncertmester kis, vicces, és tegyük hozzá: bátor ötlete keresztényi módon megmentette Karácsonyesténket. A diktatúra pedig csak állt, és bámulta önnön blamázsát.

Helyszín: a Horneck kastélyban berendezett Erdélyi Szász Múzeum. Bergel vékony acélbuzalokera feltűzött kalapok, kecsmák, sapkák, főkötők között sétál.

A borzasztó háború után Európában nagy menekülési hullám vette kezdetét. Manapság már több, mint százmillió ember van úton, új hazát, új letelepedési lehetőséget keresve. Népemet a háború után nem üldözték el szülőföldjéről. Ennél sokkal mostohább sors várt rá: az elhurcoltatás során dél-keletre, a rettenetes szénbányákba hurcolták. Igen, népem munkaképes fiataljait, elsősorban az otthon maradt fiatal nőket, brutális módon összefogdosták és elhurcolták. Engem is gyűjtőtáborba zártak, de három nap múlva sikerült néhány társammal megszöknöm. Megmenekültem ezektől a rettenetes évektől. De ismerőseim, barátaim elbeszéléséből, történészek munkáiból tudomásomra jutottak a légerekben átélt borzalmak. Az amerikai Alfred Decyrus alapvető könyvét említeném. Szemtanúk vallomásait gyűjtötte össze. Rettenetes, nyu-

gati ésszel elképzelhetetlen körülmények között kellett dolgozniuk, mindvégig az éhhalál küszöbén. Nagy részük tizennyolc-húszéves fiatalasszony volt. Legtöbbjüket néhány hónapos csecsemője mellől hurcolták el. Helyzetükre senki sem volt tekintettel, még a napi munkapenzumot illetően sem. Ezek a sorsok – én kerülni szoktam ezt a szót, de most muszáj kimondanom – meg-rázóak. Decyrus leír olyan eseteket, amikor a nehéz, kövekkel megrakott csilléket toló asszonyok hüvelyén keresztül kitüremkedett a méhük a nagy megerőltetéstől. Az iszonyú kínokba körülbelül egyharmaduk belepusztult. Legtöbbjüket el sem temették. Senki sem tudja, hol kaparták el holttestüket. Kétharmaduk négy évi rettenet után szabadult. Egy részük kivándorolt Nyugat-Európába, a többiek visszatértek szülőföldjükre. Számptalan család kettészakadt. Vagyis tovább folytatódott a menekülés, mert a családok igyekeztek kelet-nyugat irányban újra egyesülni.

Az elhurcoltatás borzalmait átélt generáció ma sem tud megszabadulni traumatikus emlékeitől. Akárcsak a front retteneteit átélt katonák. Népem fiai-lányai nem tudnak megszabadulni az elhurcoltatás-szindrómától! Jórészüknél fizikailag is jelentkeztek a kényszermunka utóhatásai. Ha nem is azonnal, de fokozatosan mindannyian belepusztultak. A fiatal korban megélt szenvedések, az

éhezés következményei évtizedek múltán, főleg immunhiány formájában jelentkeznek.

Ennek a népcsoportnak a háború utáni elhurcoltatás jelentette a kegyelemdőfést. A szülőhazájukban berendezkedő diktatúra a létezéshez szükséges bátorságot, maradék életkedvüket is elrabolta tőlük. Egyetlen lehetőségük maradt: elmenekülni. Az emigráció a közelmúlt politikai változásai után tömegméreteket öltött. Abban a helyzetben vagyunk, hogy egy valamikor zárt kultúrkör, amely nyelve, származása, történelme révén markánsan elkülönült szomszédaitól, óriási veszteségekkel járó „önátültetést” végez. Elvesznek kulturális sajátosságai, szokásai, nyelvjárásai – vagyis kultúrájának azon endemikus formái, amelyeket egy adott földrajzi és történelmi kontextusban termelt ki, vállalva ennek a térségnek az adottságait. Szóval ez a termékeny talaj végleg elveszett. Népem teljes eltűnése, a vég, két-három generáció kérdése csupán. Tudományos, etnográfiai, kultúrtörténeti vonatkozásaiban néhány generációt talán fog még érdekelni... Igen, hát ennyi marad belőlünk...

Árulók vagyunk? Elárultuk volna a szülőföldünket? Aki szülőhazáját kényszerből hagyja el, mert erőszakosan elvágják összes gyökereit, mert megfosztották kulturális öntudatától, az bizonyosan nem tekinthető árulónak. Ez irányú gondolataink középpontjában mindig is

az egyénnek kell állnia. Az egyénnek kitüntetett szerepe van! Mert ha életben marad, új hazát teremthet magának. Viszont ha az egyént feladom, a szülőföld absztrakt, muzeális, halott fogalommá válik. Nem, többszáz-ezer ember menekülésének összefüggésében nem beszélhetünk árulásról! Ha a hatalom felszámolja az egyéni lét gazdasági és kulturális dimenzióit, akkor számomra indokoltnak tűnik, hogy az ember világgá menjen, új hazát keresendő. A szülőföldet úgysis magával viszi. Magával viszi mindazt, ami mindennapi munkája során beépült a szülőföldbe. Magával viszi oda, ahol később letelepedik, egy jobb, egy biztosabb helyre, ahol szülőföldet teremthet gyerekeinek, unokáinak. Ennek fordítottja viszont elképzelhetetlen! Mert a születési helyéről elűzött ember hiányzik a szülőföldnek, ez nélküle nem is létezik, e hiánytól a szülőföld absztrakt fogalommá válik. Tehát: ilyenkor az egyedet, az egyént kell minden áron megmentenünk. Túl kell valahogy élnie a távozás borzalmát, mert ezzel szülőföldjének egy darabkáját is megmenti. Egyik regényemből idézem: „Ezekben a mozgalmas években, ebben a bizonytalan korban a szülőföld végső soron csak bennünk élt.”

Helyszín: a kastély bejárata. Bergel alacsony kőfalnak támaszkodik. Háttérben a Német Lovagrend címerével díszített barokk portálé.

Korán elkezdtem írni. Tizenegy-tizenkét éves koromban már elbeszéléseket, sőt, egy regényt is írtam. Ez sajnos nem maradt fenn, pedig milyen jól lehetne most derülni rajta. Apai nagyanyám ugyan akkurátusan megőrizte összes írományomat, de a háború mindent elsodort, az én első kéziratomat is. Csak hosszú évek múltán jöttem rá, hogy az írás életem legfontosabb tényezője. Kezdetben bizonyos fokú sokoldalúság jellemzett. Mert hát tehetségesnek bizonyultam a sportban, a zenében és az irodalomban is. Egy időben, jó sportoló lévén, az volt a tervem, hogy elvégzem a testnevelési főiskolát, és edző leszek. Aztán ott volt a zene... Tény, hogy igazából csak érett huszonevesként fedeztem fel a szépirodalmat. Akkor határoztam el, hogy író leszek. Nem volt egyszerű döntés, sok belső kinnal és elbizonytalanodással kellett megküzdenem, míg letisztult bennem a gondolat, hogy az írás tölt ki a legteljesebben.

A háború után viszonylag hamar felismertem, hogy egyik diktatúrából a másikba kerültünk. És világossá vált számomra – irodalmi élményeim és az elhurcoltatásból hazatérő túlélők tudósításai révén –, hogy ez a második diktatúra semmi jóval nem kecsegtet. Abban az időben kezdtem férfivá válni – tizenkilenc éves voltam –, és valamiképpen megsejtettem... igen, itt csak sejtésekről beszélhetünk, hisz még nem lehetek konkrét tapasztalataim

a bekövetkező szörnyűségről... szóval megsejtettem, hogy mi vár ránk. A háború utáni nyáron megírtam a *Fejedelem és lantos* című novellámat, összefoglalva benne a bukott diktatúra tapasztalatait és a küszöbön álló új diktatúra megsejtett borzalmait. Már-már szembeszegülve az előttünk álló rettenetes sorssal. Hadd jegyezzem meg, hogy mindezt akkortájt csak nagyon kevesen sejtettük...

Ez a novella végzetesen mellém szegődött. További életem, sorsom alakítójává vált. És nemcsak akkori, politikai vonzatai miatt, de egy tágasabb dimenzióban is, mert életem mottójává vált. A novella cselekménye a kései középkorban játszódik. Az erőszakos fejedelem katonáival megszáll egy szabad várost. Nemsokára feltűnik egy vándor énekmondó, és fellátja a zaklatott, sanyargatott lakosságot. A zendülésről hamarosan tudomást szerző fejedelem elfogatja a lantost, és alkut javasol neki: ha megénekelsz, dalaidban dicsőítesz, ha himnuszt írsz uralkodásom, udvarom és személyem nagyszerűségéről, szabad ember leszel. De a lantos nem alkuszik, nem megvásárolható. A novella csúcspontján azt mondja: „Senki cédája nem vagyok, s művészetem ugyanvalóst nem az”. Hát ez a mondat a későbbiekben végzetesen bizonyult számomra.

Feltevődik a kérdés, honnan szerzett tudomást az állambiztonság ennek a mondatnak az akkori hatalomra érvényes, aktuális jelentéséről? El kell mondanom, hogy egy

olyan egyén árult el, akit akkoriban barátomnak tartottam. Akit akkoriban barátként kezeltem, házamba fogadtam, és az írással kapcsolatos tanácsokkal láttam el. Elfogadtam és magamhoz vettem, mert láttam, hogy lelkileg labilis, hogy segítségre szorul. Együttlétünk alatt megsejtethett valamit, mert egy alkalmas pillanatban kipréselte belőlem a novella rejtett célzatát. „Mondd csak, te ugyan a múltból írsz, de nem a jelenre gondolsz-e?” Botorul beismertem szándékomat, s ugyanakkor könnyelműen figyelmeztettem, hogy hallgasson, mert veszélybe sodorhat. Nem tartotta be az ígéretét! Abban reménykedett, hogy ha az állambiztonságiaknak elárulja a novella igazi jelentését, őt futni hagyják. Ezért engem tizenöt évnyi kényszermunkára és szigorított börtönre ítélték. A történet – eltekintve ettől a rég magam mögött hagyott közjátéktól – ma is életem egyik legfontosabb pillére. A lantosnak ehhez a húszévesként felvázolt alapállásához, hogy művészként, íróként nem vagyok megvásárolható, egész életemben hű maradtam. Nem voltam megvásárolható! Ma sem vagyok az! Még ebben a demokratikus országban sem, ahol jócskán akadnak művészek, kik jó pénzért eladják magukat különböző ideológiáknak. Szóval én ezt soha sem tettem, még akkor sem, ha emiatt elég sok méltánytalanságot kellett elszenvednem. De hát ez a tartás nyugodt életet biztosít számomra. Ezen már nem változtatok.

Az írás számomra monológ. Újrafogalmazom magam számára mindazt, amit gondolkodás és olvasás közben felfedezek. Minden leírt mondatom újabb kaland. Mert sohasem tudhatom, hogy hová fogok kilyukadni. Vagyis kezdetben még csak bizonytalan elképzeléseim vannak a témáról, épp csak az irányadó keretet ismerem. A részletekkel, az árnyalatokkal, a szereplőkkel csak „útközben”, írás közben találkozom. Rábízom magam a nyelv hőmpölygésére. Elbeszélésem csak akkor sikerül, ha mindvégig meg tudom őrizni a nyelvbe vetett feltétlen bizalmamat. Ez jó adag koncentrációt követel, mert lehetőleg teljesen el kell távolodnom önmagamtól.

Az írás számomra magánszám: teljesen közömbös, hogy közlése után sikerem lesz-e vele, vagy sem. Nem érdekel a közéleti visszhang, a feuilletonokban való sikeres szereplés. Nem lesem a tárcaolvasók kedvét. Nem a félművelt szakembereknek írok. Még a képzeletbeli, ideális olvasótábor kegyeit sem keresem. Csakis azért írok, hogy tisztázzak valamit önmagamban. És mindezt a legnagyobb pontossággal. Ennyivel csak tartozom magamnak! Meggyőződése, hogy mindazt, amit a világból megismerünk – a személyiségünkbe beépülő világdarabot –, fel is kell dolgoznunk. Ehhez én az írást hívom segítségül, s csak akkor nyugszom meg, ha problémáimat a lehető legpontosabban, nyelviileg messzemenő professzionalitással

meg tudom fogalmazni. Megtörténik, hogy egy oldalt hússzor is újraírok. Elég néhány szót megváltoztatnom, máris megváltozik a kontextus, és olyankor az egész oldalt újra kell írnom. De hát sohasem féltém a munkától, és írás közben mindig is az a legnagyobb sikerélményem, ha egy oldalnyi prózámról megállapíthatom: olyan tiszta, mint a kristály. Az írás számomra belső monológ. Kísérlet, hogy elbánjak a világnak személyemre vonatkozó részével. Szembesülés a világgal és önmagammal. Szembesülés a körülöttem felmerülő problémákkal, legyenek azok bensőből, érzelmeimből fakadóak, vagy környezetemből, esetleg úti élményeimből adódóak. Gyerekkorom óta szeretek mindenre pontosan odafigyelni, hogy a külvilág hatásait fel tudjam dolgozni, és személyiségembe be tudjam építeni.

Számomra az írás magányos aktus, mert kiszakítom magam a világból. De írás közben nem vagyok egyedül. Körülvesznek az általam kitalált személyek. Egy regény általam megteremtett, számtalan szereplővel benépesített világmindenség. Nagy elégtétel, nagy élvezet, ha a történetből adódó, mindaddig ismeretlen alakokat találok ki, és szóba elegyedhetek velük. Néha rajtakapom magam, hogy a szereplőim számára tragikus kimenetelű történet leírásakor megtelik a szemem könnyel. Azt hiszem, csakis ez a beleélés teszi hitelessé az elbeszélést. Ha hidegen,

technokratikus feltalálóként előre megtervezném hősei-met, abból csak fércmű születethetne. Nem, nekik az írás pillanatában belőlem kell megszületniük. Vagyis mélyesen közöm van hozzájuk: velük szenvedek, velük örövendezek. Nem, írás közben sohasem vagyok magányos.

Helyszín: a kastély gyomos, elhanyagolt vízesárka. Bergel néhány foknyi, valabonnan leszakadt kőlépcsőn ül. Háttérben a várfalba vajt fekete kőfülke, rozsdás, sarkából kifordult vasajtóval.

A diktatúra legsötétebb éveiben harmadszor is letartóztat-tak, és politikai okok miatt bíróság elé állítottak. Tizenöt évnyi kényszermunkára és súlyosbított börtönbüntetésre ítélték. Mindennek eredőjénél barátom árulása állott. Börtöneimnek egy nagy amnesztia vetett véget. Öt évet töltöttem az északi ólombányákban, a déli folyó mocsarai-ban, vagy rácsok mögött. Ezek az évek nagyon fontosak számomra, hisz fordulóponthoz jelentettek életemben. Életrajzomat már-már tudattalanul két részre osztom: a börtön előtti, és a kiszabadulásom utáni időszakra. Így néz ki az én belső kalendáriumom.

A börtön gyökeresen megváltoztatta személyisége-met, szabadon bocsátásomkor egy teljesen más Hans Bergel lépett ki a börtönkapun, mint akit öt évvel azelőtt bezártak. Ezekről az évekről furcsamód sohasem akartam

írni. Érdektelennek tartottam, hogy szenvedéseimet naplószerűen a világ elé tárjam. A letartóztatásom, a hosszú vizsgálati fogság, a tárgyalás, és a különböző börtönökben és büntetőtáborokban eltöltött évek részletei érdektelennek számomra. A szabadság elvesztése, a bebörtönöztség ténye volt a meghatározó. Mindezt azért kellett elszünetnem, mert íróként felemeltem a szavam az elnyomó hatalom ellen. Valahányszor ezen évek legnehezebb perceiről, vagy szerencsétlen sorsomon osztozó rabtársaimról kell beszélnem – elbizonytalanodom. Sohasem szerettem a vádaskodást. Képtelen vagyok haraggal vagy nehezteléssel visszatekinteni ezekre az évekre. Ezek az emlékek is éppúgy életrajzomhoz tartoznak, akár első szerelmem, vagy öcsém, szüleim halála. Szóval börtönéveimből soha nem kovácsoltam politikai tőkét. Ezt a többiekre bízom. Nincsen ellenvetésem, csináljon belőle ki amit akar...

A börtönben teljesen ki voltunk szolgáltatva letartóztatóinknak, és később vádlóinknak. Fölöslegesnek látszott a jogra, az alkotmányra, a törvénycikkelyekre hivatkozni. Ez tette különlegessé a mi helyzetünket. Mert abban az elszigetelt országban mindnyájan rabok voltunk. Bebörtönzésünk csupán hangsúlyozása, felerősítése volt az általános, népeket, országokat átfogó rabságnak.

A bírósági ítélethez kihallgatóimnak egész dossziékat kellett megtölteniük vallomásaimmal. Többször megfi-

gyeltem, hogy ezek a csiszolt intelligenciájú szakemberek tanácstalanul állnak előttem, az író előtt. Meglehetősen idegen „témakör” lehettem számukra. Mert hát egy gépészmérnököt akármikor elítélhettek amiatt, hogy „szabotálta a termelést”. De milyen alapon emeljenek vádat egy író ellen? Mit szabotálhat egy író? Szóval kicsit túl eszem a látókörükön. Én pedig voltam annyira szuverén, hogy a verésekkel fűszerezett kihallgatásokon – eltörték az orrcsontomat, félig leszakították a fülemet, kiverték a fogaimat, néha olyan állapotban vittek vissza a cellámba, hogy még rabtársaim sem ismertek fel –, titokban még derüljek is tanácstalanságukon. Gondoljunk csak bele: ezeknek megparancsolták, hogy írásaim alapján állítsanak össze rólam egy vaskos dossziét. De hát egy sort sem olvastak írásaimból, mert nem tudtak németül! Noha fogalmuk sem volt munkásságomról, terhelő dossziét kellett összeállítaniuk rólam, hogy a bíró tizenöt évnyi börtönre ítélhessen. Igazi karkai helyzet! Érdekfeszítő novella- vagy regénytéma! Az olvasó pompásan szórakozik az ilyesmin! De teljesen más a helyzet, ha ezt valaki a saját bőrén tapasztalja. Mert akkor az embernek bizony sok mindenen túl kell tennie magát. Őszintén bevallom, ez nekem sem mindig sikerült. Mert a börtönben sokkal függőbbek vagyunk pillanatnyi lelkiállapotunktól.

Voltak napjaim, amikor úgy éreztem, azt csinálhatnak

velem, amit akarnak, akár fát is vághatnak a hátamon, nem tudnak megfélemlíteni. Máskor pedig Istenhez fohászok: „Kérlek, csak ma ne! Csak ma ne vigyenek kihallgatásra, mert olyan gyengének érzem magam, hogy ma mindent elmondok, amit hallani akarnak.” Ki voltunk szolgáltatva napi lelkiállapotunknak, és szerencséseknek éreztük magunkat, ha erős napjainkon vezettek kihallgatásra. Gyenge napjaimon kétszeres erőbevetésre volt szükségem, hogy szembenézhessek kihallgatóimmal. Idővel külön stratégiát dolgoztam ki ezekre a keserves napokra. Ha reggel kénytelen-kelletlen megállapítottam, hogy rossz kedvem van, hogy ma egy kicsi kis erőszak is elég lesz, és feladom az ellenállást, mert fáradt vagyok a hónapok óta tartó, véget nem érő kihallgatástól... hát akkor elkezdtem húzni az időt. Addig húztam az időt, amíg megunták a cirkuszt, és dolguk végezetlenül elvezettek. A cellában aztán nagyon figyelmesen visszajátszottam a történeteket, hogy mit mondtam, hogyan viselkedtem, és ha az napi taktikámat sikeresnek ítélem, megfogadtam, hogy a továbbiakban is alkalmazni fogom. Mindez nagyon fontos volt számomra, hisz akkortájt még azt hittem, hogy fizikai létünk, egzisztenciánk függ ettől a tartástól. A tárgyaláson aztán kiderült, hogy az ítéletet már letartóztatásunk előtt meghozták, hogy a vizsgálati fogság embertelen kihallgatásai egy buta gépezet automatizmu-

sának tartozékai csupán: valójában semmire sem voltak kíváncsiak. Nem „az igazságot” akarták kiverni belőlünk... Említettem már Kafkát, a groteszket, az abszurdot. És hogy ez valójában csak irodalom a kívülálló számára. De annak, aki átéli, keserűség és kín.

A megszakítások nélküli, huszonnégy órás, nyílt tárgyaláson a bírók és ügyészek váltásokban vettek részt. Nekünk végig egy helyben kellett ülnünk, hogy lehetőleg fizikailag is teljesen kikészüljünk. Az ítélethirdetés után egy úgynevezett tranzit-börtönbe kerültünk. Először itt találkoztunk össze. Az öt elítélt író, egy közös cellában...

Börtönveimnek cellákban letöltött időszakai voltak a legnehezebbek. Egyetlen vágyam az volt, hogy lehetőleg kényszermunkával tölthessem le azt a tizenöt évet. Néhai sportolóként nem félttem a fizikai megerőltetéstől, annál jobban irtóztam az izmokat elernyesztő, testet elpuhító üldögéléstől, a lelki összeroskadástól, a cella áporodott levegőjétől. A cellák mindig zsúfolásig telve voltak: három munkának jutott egy ágy. Ketten az ágyban aludtunk, a harmadik a földön, felváltva. Az élelem, a vízellátás, az ürítés... hát ezek normális emberi aggyal felfoghatatlanul kínos dolgokká váltak. A diktatúrák börtöneinek állapotáról mindaddig csak irodalmi élményeim voltak. Ezek hitelességét most aztán saját bőrömön is megtapasztalhattam.

E mindennapi tragikum mellett a humor sem hiány-

zott életünkéből. Minap meséltem egyik ismerősömnek, hogy, ha jól belegondolok, a legtöbbet a börtönben kacagtam. Nem mintha olyan vidám lett volna az életünk, de hát a kacagás a mindennapi rettenet kompenzációja volt, átsegített az élénk tornyosuló nehézségeken. A tragédia és komédia kettősére mondok egy-egy példát.

Hosszú hónapokig egy folyó gátján dolgoztattak. A mínusz harminc fokos, januári, jeges, keleti szélben őreink megparancsolták, hogy vessük le vatelinnel bélelt zubbonnyunkat, mert szerintük a melegtől túlon túl ellustultunk. Vékony ingünk majd csak serény munkára fog ösztökélni – a cinizmus nem ismer határokat! Két méternyi, jéggé dermedt talajt kellett felcsákányolnunk, hogy puhább rétegre bukkanjunk. A földet nagy nehézségek árán kihánytuk a lyukakból, és talicskákon felhordtuk a gátra. Idősebb társaink egymás után dőltek ki. Álljon itt egy szám: minden munkabrigádba hatvan rab volt beosztva. Két és fél hónapnyi kínszenvedés után a hatvan elítélteből csoportunkban mindössze huszonhatan maradtunk életben. Egyik halottunk jó barátom volt, egy orvos. A munkatempót felügyelő őr valamelyik alkalommal úgy találta, hogy nem dolgozik kellő gyorsasággal. Melléje lépett, és arcon csapta. Barátom elterült a jeges földön. Ettől az őr még jobban feldühödött, kitépte kezemből a jeges csákányt, és teljes erőből a fejére vágott. Látván, hogy barátom

nem fogja túlélni a végzetes ütést, az őr fenyegetésére fittyet hányva, leültem melléje, és megfogtam a kezét. Tekintetemben a gyilkos megneszelhette a kiszámíthatatlan, torkát átharapni készülő vadállatot, mert hagyta, hogy a haldokló mellett maradjak. Nem tudom, meddig szorongattam barátom kihűlő kezét... Szóval ezektől a képektől az ember nem tud elmenekülni. Az első pillanat megrázkódtatásától megszabadulunk ugyan, de az átélt bestialitás intenzív emléke halálunk órájáig mellénk szegődik.

Ellenpont: egyik alkalommal újabb lágerbe kerültem. Az első napon barakkfőnökünk magához intett, s megparancsolta, vegyem az üres kondért, és számomra még ismeretlen ágytársammal hozzuk el százhusz sorstársunknak az ebédet. A rabkonyha előtt hosszú sor kígyózott – hat-hétezer elítéltnak osztották ilyenkor a levest. Jó időbe tellett, míg ránk is sor került. Tartottuk a kondért, hogy lötytintsék bele a százhusz merőkanálnyi híg levet. A műveletet egy állambiztonsági altiszt felügyelte. Kérdően nézett rám, észrevette, hogy új vagyok. Azonnal rám is ordított: „Új vagy?! Hogy hínak?!” Nevemet többször is el kellett ismételnem, amíg megértette. Ezek után egy, tán az egész korszakot jellemző párbeszéd következett. Kurta kérdésére, hogy: „Éveid?!” – már tudtam, hogy nem életkoromra kíváncsi, hanem, hogy hány évre ítélték. Mondtam, hogy tizenöt. Ennyi, abban a lágerben, ahol a legtöbb-

ben öt évet kellett hogy leüljenek, nagyon soknak számított. Ezek után már nem is bűneim, hanem foglalkozásom után érdeklődött. Mondtam, hogy író vagyok. Buta arca hirtelen felderült, és a homlokára csapott: „Látod, hát ezért!”

Történetem, azt hiszem, a civil igazságszolgáltatást eltorlító összes diktatúrára jellemző: elég, hogy író légy, máris a gyanús egyének csoportjába sorolnak. Mert bánni tudsz a nyelvvel, kritikusan szemléled a világot, s adott esetben meg is írod a véleményedet – mindezt irodalmi eszközökkel megközelíteni, adott esetben szórakoztatóan, ironikusan... írni a tragédiáról... hát ez nem az én kenyerem. De ezek az évek beépültek a személyiségembe, és arra készítetnek, hogy felemeljem a hangom valahányszor hasonló helyzetekről tudomást szerzek. Hogy mindent megtegyek a diktatúrák ellen. Mert a diktatúra az diktatúra, függetlenül attól, hogy jobb- vagy baloldali-e, hogy barna-e, fekete-e vagy zöld! A politikai színezet ilyenkor nem számít! A diktatúrák nem különböznek egymástól: egytől-egyig megsértik az ember szabadságát. És ami a mai napig is – engedjék meg nekem itt ezt az ósdi szót – lelkesít, az elhatározásom, hogy emberként, három gyerek apjaként, és sok kedves ember barátjaként minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a jövőben ne ismétlődhessenek meg az ilyen helyzetek. Mert végső soron arról van szó – eltekintve az összes fizikai és pszichikai kintól –, hogy az

embert önbecsülésétől, méltóságától fosztják meg. Ez a diktatúrák fő célja. És ha ez sikerül nekik, akkor a lelkünket is megkaparintották.

Helyszín: a kastély felett húzódnó fennsík. Bergel öreg körtefának támaszkodik, háttérben zöldellő kukoricatábla. A távolban román kori kápolna romja.

Megtelepedett nép fia vagyok. De már gyermekkoromban megismerkedtem az évszázadok – évezredek? – során pásztorkodó népeiségekből kialakult szomszédainkkal is. A háború utáni zavaros politikai helyzet révén aztán szellemileg is közelebb kerültem ehhez a pásztornéphez. Komor politikai üldöztetésem során egy pásztor rejtett el. Tél volt, a hegyekbe kellett menekülnöm. Furcsamód ő is a hegyen tartózkodott, pedig a pásztorok rendszerint a medencékben teleltek juhaikkal. Pásztorom is „politikai okokból” bujdosott a havason: meg akarta menteni a nyáját az új diktatúra elől. Viszonylag hosszú időt töltöttünk együtt, s én hamarosan megtanultam a keze alá dolgozni. A közösen eltöltött idő során sokat tanultam tőle. A pásztor alapvetően nem nomád, csakhogy az évszakok változásához igazítja életét, melynek éppoly szigorú rendje van, akár a földművesének. Csak hát ez egy másik rend. És ez mentalitására, kultúrájára is rányomja bélyegét. A

pásztorok között élve jöttem rá, hogy megtelepedettek és vándorlók között egyfajta polaritás létezik. Az egyik a röghöz van kötve – hogy ezt a megöregedett kifejezést használjam –, a másik vándorlásra kényszerül. Ősrégi el-lentmondásról van szó, gondoljunk csak az antik világ, vagy a Biblia példáira. Számos történetünk szól e két élet-forma között feszülő ellentétről. Ennél a pásztornál szemlélyesen is megtapasztalhattam a homéroszi vendégszeretetet. Viszonylag hosszú időt töltöttem kunyhójában, de sohasem kérdezte a nevemet, vagy hogy honnan jövök, merre tartok, egyáltalán, hogy mit keresek nála. Egyszerűen csak befogadott.

Pásztorom vendégszeretetét sokszor hetekig igénybe vettem. Abban az időben sokan bujdosnak a hegyekben az állambiztonsági szervek elől. Jól ismertem a vidéket, mert gyerekkorom óta télen-nyáron túráztam, síeltem a havasokban. Hosszú időn keresztül amolyan futárként működtem a különböző csoportok között. Valahányszor visszatértem a pásztorhoz, szó nélkül befogadott. Ezt a találkozást a „mással” – a megtelepedett író találkozását a vándorló pásztorral – később néhány regényemben, elbeszélésemben is feldolgoztam.

Népem településeket hozott létre, városokat épített. A pásztorokkal ellentétben arra kényszerült, hogy a háborús időkben egy helyben maradjon, hogy megvédje, amit fel-

épített. Nem volt más választása, falakkal és védőbástyákkal kellett körbevennie magát. Szülőföldem egyes helységei valóságos védrendszerek. Ez az elzárkózó, falak, bástyák, felvonóhidak mögé bújó, védekező életforma a pásztornépekétől eltérő mentalitást alakított ki. A városlakót a falak közötti élet – átvitt értelemben is – visszafogottá, az idegenekkel szemben gyanakvóná teszi. Barátságosan fogadja az idegent, mert hát megtanult illedelmesen viselkedni, de nagyon tartózkodó. Vagyis gyökeresen hiányzik belőle a pásztornak a természetes – mert a szabad természethez kötődő, ebből eredő – nyitottsága. Nem, a két életlehetőség egyszerre nem vállalható...

Helyszín: A fennsík dombján búzózó szőlős. Bergel mobos kőpadon ül. Háttérben a kastély és a városka.

Vegyük már észre: perverz korban élünk! A tegnap még érvényesnek hitt, Európa kulturális identitását meghatározó álláspontokat „modern” kérdésfelvetések, pszichologizálás, relativizálás pervertálják. Sokszor az az érzésem, hogy fel sem fogjuk, mit művel a „modern” ember. Libertinizmusunk legvégső határaihoz érkeztünk! Rövidesen rá kell eszmélnünk, hogy ez így nem mehet tovább! Ez végképpen tönkreteszi társadalmunkat! Vagyis vissza kell találnunk a már nem relativizálható, igaz álláspontokhoz.

Az árulás meghatározó szerepet játszott életemben. Mert galád árulás áldozata vagyok! Az árulás a huszadik század kedves gyermeke, de hát ez ma sincsen másként. Korunk az árulást gavalléros csínnyé minősítette, az árulókból pedig média-sztárokat csinált. Erre egy belső egyensúlyát őrző társadalom nem lenne képes! Természetből adódóan utasítaná el az árulók szerepeltetését! Jó, őket is szóhoz kell engedni, hallgassuk meg a véleményüket, ismerjük meg a történetüket. De vigyázzunk! A határok már a felismerhetetlenségig elmosódtak!

Elárulatásomnak több dimenziója van. Mert nemcsak a magam és íróársaim feladásáról van szó. Ehhez hozzáadódik a nyilvánosság előtti tudatos hazugság, majd a hazugság eszközeivel összetákolt rágalom és hamis vád. Egy árulóval még ki tudnék egyezni. Nyitott lennék a párbeszédre – feltéve ha ezt ő kezdeményezné. Mert ezt írja elő keresztényi etikám. Ha azt mondaná, hogy nézd, sajnálom, kikészítettek, gyenge voltam... biztosan nem tagadnám meg tőle a békejobbot. De az én esetemben – s nemcsak rólam van szó, hanem legalább tizenöt áldozatról –, teljesen más a helyzet! Mert itt az áruláshoz hozzáadódik a hazugság, a tények meghamisítása, és az erre alapozó rágalom, a hamis vád. Ez a disszonáns hármas hangzat teszi lehetetlenné számomra a megbocsátást.

Nemrégiben lehetőségem nyílt megszerezni összes ál-

lambiztonsági dossziém másolatát. Olvasásuk során fiatalkori életrajzom, mindaz amit eddig tudtam és elmondtam róla, ijesztő tényekkel egészült ki. Ezek a dokumentumok mélyen megrendítettek. Barátaim, ismerőseim többször is feltették nekem a kérdést, hogy miért sürgetem a dossziék rendelkezésemre bocsátását? Hogy régi sebeket felszaggató, fölösleges megterhelés az egész. Netán bosszúvágy hajtana? Őszinte lelkiismerettel kijelentem: a bosszú ismeretlen érzés számomra. Régi sebeket sem szeretek felszaggatni – sem magamban, sem másokban. De az árulásra vonatkozó testes iratcsomag végigtanulmányozása közben érzett izgatottság után kellemes, belső nyugodtságot éreztem. Sejtéseim néhol beigazolódtak, más-hol kiegészült a kép. Jóleső érzés, hogy egy sor dolog tisztázódott az életrajzomból... És ehhez azért jogom van!